

MEGJEGYZÉSEK A NGANASZAN KLITIKUMOKRÓL

WAGNER-NAGY BEÁTA

Előadásomban néhány olyan morfémat vizsgálok, amelyeket a nganaszan leíró nyelvtanok hagyományosan klitikumként határoznak meg. Elsősorban Helimski összefoglalójára támaszkodom (1998: 508–509), de figyelembe veszem azokat az adatokat is, amelyek e témakörben Tereščenkónál találhatók (1979: 311–318). Mielőtt a nganaszan klitikumok kérdésére rátérnék, szeretném röviden áttekinteni a klitikumok meghatározására adott definíciókat (Glück, Zwicky és Mäkelä alapján).

Maga a szó görög eredetű, jelentése ‘valamihez hozzátapadni’. Éppen emiatt találkozhatunk a magyar grammatikában a *simulószó*, a finn nyelvtanokban pedig a *liitepartikkeli* terminussal. Általában a klitikumok a flektáló nyelvekre jellemzőek, de természetesen előfordulnak az agglutináló nyelvekben is (lásd magyar, finn). Ez az elnevezés arra is rámutat, hogy a klitikummá válás (kliticizáció) egy szintaktikai operáció. A klitikumok definiálásakor rendszerint a következő tulajdonságokat szokás kiemelni:

1. A klitikum természetét tekintve a szó és az affixum között köztes helyet elfoglaló morféma. A klitikumok az affixumok után állnak, utánuk már csak más klitikumok fordulhatnak elő.

Ezen kritérium alapján a klitikum jól megkülönböztethető a *partikula* fogalmától. A partikula még önálló szó, a klitikum azonban elvesztette önálló alakját. Ez a kritérium azonban azt is kimondja, hogy a klitikum még nem vált affixummá, egyelőre még csak az affixummá válás útjára lépett. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a fejlődés következő stádiumában a klitikumok akár szuffixummá is válhatnak. Rokon nyelveink között is ismerünk olyat, ahol klitikum képzővé vált. Ilyen a finn *-kin* klitikum a *tietenkin* ‘természetesen’ és a *-ka* a *joka* ‘aki’ szavakban (Mäkelä 1993: 7). A lexikalizálódás nem általános tulajdonsága a klitikumoknak. Sőt éppen ellenkezőleg, ez a folyamat igen ritkán megy végbe. Tehát a klitikumok záró morfémaként szerepelnek. Ez a megállapítás fontos morfológiai kikötés a klitikum meghatározásához, hiszen ez alapján jól elkülöníthető a képző fogalmától. Ha a finn nyelvet vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a klitikum itt valóban mindig záró pozíciót foglal el (Mäkelä 1993: 7), maga elé engedve a képzőket és a ragokat: *kirjastoissamme-kin* ‘a könyvtárainkban is’. A finnben találhatunk olyan példát is, ahol két klitikum szerepel egymás után: *Ota-pa-s kakkua!* ‘Vegyél csak tortát!’ *Mihin-kä-s menet?* ‘Hová is mész?’

2. A klitikumok szelekciós foka alacsony, míg az affixumok magas szelekciós fokkal rendelkeznek.

Ez azt jelenti, hogy a klitikumok kapcsolódása kevésbé függ az alapszó szófaji sajátosságaitól, mint az affixumoké. Ezt a definíciót kiegészíti a következő:

3. A klitikum törlése kevésbé meghatározó, mint az affixum törlése.

Tehát egy klitikum kihagyása semmiféle grammatikai vagy szintaktikai torzulást nem okoz, míg egy affixum elhagyásakor ezzel számolnunk kell.

4. Az alapszó morfológiai és szemantikai tulajdonságai a klitikumok kapcsolódását nem befolyásolják, míg az affixumokét igen.

5. Szintaktikai szabályok a klitikumok kapcsolódását nem befolyásolják.

A klitikumok a szintaxis független elemei. Szintaktikailag az alapszó közvetlen környezetében találhatók, attól nem távolodhatnak el.

6. A klitikumok nem hangsúlyozhatók.

Ez a tulajdonsága teszi lehetővé, hogy hozzátapadjon az alapszóhoz:

német *gibt's* < *gibt es* 'van'

angol *I'm* < *I am* 'én vagyok'

magyar *én's* < *én is*

A klitikumoknak két fajtáját különböztethetjük meg: a *proklitikumok* megelőzik a szót, amelyhez hozzátapadnak (francia *l'enfant* 'a gyerek', jiddis *S'is gut* [es ist gut] 'ez jó'), míg az *enklitikumok* a szóhoz hátulról tapadnak (német *ich bin's* 'én vagyok az', angol *I'll* < *I will*).

Eddig nem esett szó a klitikumok lexikai tulajdonságairól. E morfémák segítségével a beszélő a dolgokhoz való szubjektív viszonyát fejezheti ki, ezáltal a mondat többletjelentést hordozhat.

Ezek után tekintsük át, milyen klitikumokkal számolhatunk a nganaszanban! Azokat a morfémákat vonom be a vizsgálatba, amelyek Helimski és Tereščenko nyelvtanaiban klitikumként szerepelnek. Tereščenko a partikulákkal (частицы) foglalkozó fejezetben mutatja be a klitikumokat, amik nála mint képzőszerű partikulák szerepelnek (суффиксальные частицы). Mindkét szerző kiemeli, hogy a klitikumok mind névszóhoz, mind ígéhez kapcsolódhatnak és megelőzik az inflexiós morfémákat. Figyeljünk fel az utóbbi tulajdonságra, hiszen itt szó sincs arról, hogy a klitikumnak záró morfémának kellene lennie!

Klitikumként kezel Tereščenko egy olyan morfémát, amelyet ma már igeképzőként tartunk számon, valamint egy olyat is, amely csak személyes névmáshoz kapcsolódhat és ezzel együtt lexikalizálódott. Ezt a két morfémát a dolgozat keretei között nem vizsgálom. A nganaszanban tehát a következő klitikumnak tartott morfémákkal találkozhatunk:

1. RA₁A₀ korlátozó szerepű 'csak'¹
2. BTA 'vagy'²
3. KƏLIČƏ nyomatékosító szerepben áll (даже), néha tagadó jelentést vesz fel
4. DALƏ 'is'
5. KÜ₀^CMÜ₀ nyomatékosító szerepben áll (ведь)³
6. ČƏ nyomatékosító szerepben áll 'legalábbis'
7. KÜ₀Ə emphatikus szerep (-to)
8. TƏ'' nyomatékosító szerep
9. RƏKU hasonlító szerep

10. Bevonok a vizsgálódás körébe egy olyan morfémát, amelyet egyik szerző sem említ, ez pedig a DUTU.

Helimski a DÜ₀M kiválasztó szerepű morfémát is klitikumként kezeli. Ha ezeket a morfémákat is figyelembe vesszük, akkor összesen 11 „klitikummal” kell számolnunk. Így az említett két szerző, valamint az én kiegészitésem alapján a fenti morfémák viselkedését elemzem a következő tulajdonságok szerint:

1. Milyen szófajhoz kapcsolódnak?
2. Zárómorfémák-e?
3. Ha nem állnak záró pozícióban, akkor milyen típusú morféma követheti őket?
4. Feloldható-e a kliticizálódás jelentésváltozás nélkül?

E tulajdonságok áttekintése alapján már eldönthetjük, hogy a vizsgált elemek klitikumok-e.

1. Az alapszó szófaja

Mivel nem minden „klitikumra” találhatunk kellő mennyiségű példát, egyesekről nem állapíthatjuk meg biztonsággal, hogy melyik szófajhoz nem kapcsolódhatnak. Tehát az alábbi táblázat azt szemlélteti, hogy milyen szófajjal való kapcsolódásra *lehet* példát találni.

	Névmás	Határozószó	Ige	Főnév/ Melléknév	Számnév
RA ₁ A ₀	igen	igen	igen	igen	igen
BTA	igen	nincs példa	igen	igen	nincs példa
KƏLIČƏ	igen	nincs példa	igen	igen	nincs példa
DALƏ	igen	nincs példa	igen	nincs példa	nincs példa
KÜ ₀ ^C MÜ ₀	igen	igen	igen	igen	nincs példa
ČƏ	igen	nincs példa	igen	nincs példa	nincs példa
KÜ ₀ Ə	igen	nincs példa	igen	igen	nincs példa
TƏ''	nincs példa	igen	igen	igen	nincs példa
RƏKU	nincs példa	nincs példa	igen	igen	nincs példa

¹ Az A₁ *i*-vel és *i*-vel alternálódó magánhangzó, míg az A₀ mindig *a* marad.

² Az A *a*-val és *a*-val váltakozó magánhangzó.

³ Az Ü₀ *i*-vel nem alternálódó *ü* hangot jelöl.

	Névmás	Határozó- szó	Ige	Főnév/ Melléknév	Számnév
DUTU	nincs példa	nincs példa	igen	igen	nincs példa
DÜ₀M	igen	nincs példa	nincs példa	igen	nincs példa

Láthatjuk, hogy a vizsgált morfémák általában főnévhez, névmáshoz vagy igehez kapcsolódnak. Ezért a továbbiakban már csak az igei és névszói alapszavakat veszem figyelembe.

2. A „klitikumok” pozíciója

E vizsgálatot összevonhatjuk azzal a kérdéssel, hogy milyen morféma követheti a vizsgált elemeket. Mivel egyes esetekben a vizsgált morfémák teljesen máshogy viselkednek igével és névszóval kapcsolódva, két táblázatrészben foglalom össze a tulajdonságaikat.

	IGÉVEL ÁLLVA			NÉVSZÓVAL ÁLLVA			
	Zárópoz.	Képző követi	Koaffixum/ időjel és személyrag követi	Zárópoz.	Képző követi	Rag követi	Klitikum követi
TƏ"	I	–	–	I	–	–	–
DALƏ	N	iteratív	igen	N	nincs példa	Cx	nincs példa
RA₁A₀	N	inf. képz.	nincs példa	N	nincs példa	Cx, Px	-KÜ ₀ Ə
KÜ₀Ə	N	inf. képz.	igen	N	nincs példa	Cx	nincs példa
ČƏ	N	inf. képz.	igen	N	nincs példa	Px	-KÜ ₀ Ə
BTA	N	nincs példa	igen	N	nom. poss.	Cx	nincs példa
KÜ₀^cMÜ₀	N	nem	igen	N	nincs példa	Px	nincs példa
KƏLIČƏ	N	nincs példa	igen	N	nincs példa	Px	nincs példa
DUTU	N	nem	koaffixum: nem személyrag: igen	I	–	–	nincs példa
RƏKU	N	nem	koaffixum: nem személyrag: igen	N		Px, Cx	nincs példa
DÜ₀M	–	–	–	N	nincs példa	nincs példa	-KƏLIČƏ -KÜ ₀ Ə

1) A rendelkezésre álló példamondatok alapján a kérdéses elemek közül csak egyetlen olyat találhatunk, amely minden esetben záró pozíciót tölt be, ez pedig a TƏ" elem. Viselkedésének szemléltetésére álljon itt néhány kifejezés vele. Az alábbi példamondatokban a kliticizálódást a kötőjeles írással jelöljük.

(1) *Matə-tə" tu"onu".*

'В чум ведь мы приехали.' T: 315

(2) *Təti satəra işüə-tə".*

'Это песец был ведь.' T: 315

(3) *Ərəkəmənu hoðətənduŋ-tə".*

'Красиво пишешь ведь.' T: 315

A példák alapján megfigyelhetjük, hogy a képzők és az inflexiók morfémaik is megelőzik ezt a morfémat. A TƏ" morféma megfelel a többi követelménynek is, amelyet a klitikumokkal szemben támasztottunk, így ezt a morfémat egyértelműen klitikumnak minősíthetjük.

A TƏ" kliticizációja nem szükségszerű, önállóan is állhat, mint például az alábbi mondatban. (A hanganyag tanúsága szerint az alábbi példában nincs jele a morféma kliticizálódásának.)

(4) *Əmičə d'erəmuə" tə" maa maðə" ihütüŋ?*

'Was sind das für seltsame, was für čums?' KNS: 159/8

A többi vizsgált morfémaival kapcsolatban már több meggondolnivaló tulajdonság merül fel. A legfeltűnőbb, hogy négy ún. klitikumhoz is kapcsolódhat képző. Vizsgáljuk meg ezeket egyenként!

2) DALƏ 'is-is':

(5) *D'ed'ini" basuŋaləkəndu", taačüguŋŋaləkəndu".*

'Apáink vadásznak is és rénpásztorkodnak is.'⁴

A példamondatból egyértelműen kiderül, hogy a kérdéses elem mögött egy iteratív képző (-KƏ-) áll. Definíciónk szerint ez nem megengedhető, ezt a morfémat tehát nem tekinthetjük klitikumnak, morfológiai viselkedése alapján inkább képző. Az is sajátossága e morfémanak, hogy igéhez kapcsolódva általában párosan szerepel, tehát mindkét szóhoz hozzájárul. Mivel erre a képzőre csak ritkán található példa, ezért szemléltetésként bemutatok még egy mondatot.

(6) *Talu kolıđıŋ'jalə" sıđəm basu"ŋ'jalə" sıđəm.*

'Holnap halászni és vadászni is megyek.'

Ebben a példamondatban a -DALƏ morfémat a jövő idő jele követi. Így ez a mondat is megerősíti azt a feltevést, hogy a kérdéses morféma inkább képző, mint klitikum. Név-
szói környezetre kevés példa található (*kurəd'ıŋalə* 'any' Hel: 509), de igei viselkedése alapján ezt a morfémat semmi esetre sem tekinthetjük klitikumnak.

⁴ A jelzet nélküli mondatok saját gyűjtésből származnak.

3) RA₁A₀ 'csak':

Az igei használatra csak Helimskinél találhatunk példát, mégpedig egy főnévi igenevet:
i'līad'a 'only/still being' (Hel: 508).

Ez azt jelenti, hogy a -RA₁A₀ ebben a példában már lexikalizálódott. Névszó mellett állva pedig olyan példát találhatunk, amelyekben rag követi a -RA₁A₀ morfémát:

(7) *Eej*, – *ɣuaraagətə munumunuču*.

'Oh, nur von der Tür her sagt er hörbar.' KNS: 167/142

Így a fenti példák alapján aligha tekinthetjük ezt a morfémát klitikumnak. E mellett szól az a tény is, hogy limitáló képzőként az enyecben és a nyenyecben is megtalálhatjuk: nyeny. *torī* 'csak tó', eny. *mekučah'eri* 'csak a sátracskában található' (M: 1573⁵). Így feltételezhetjük, hogy ez a képző PNS eredetű.

4) KŰ₀Θ nyomatékösítő elem:

Igei használatára szintén nem sok példát találhatunk, és ezekben is általában a főnévi igenévhez kapcsolódva fordul elő. Van azonban példa ragozott alakra is: *d'ūḡarkūəti* 'villámlanak'.

(8) *Tujkiəd'a tu"o, tə maa torutu təjḡu?*

'Прийти-то он пришёл, да что от него пользы?' T: 316

Főnévi környezetben állva ragot találhatunk e morféma után.

(9) *Nera"ə ḡarkagüəgətə nīsīdini" miḡ hoptə*.

'Bald (so schnell) werden wir dem Bären nicht entgegen.' KNS: 175/273

Így a fenti példák alapján ezt a morfémát sem tekinthetjük klitikumnak.

5) ČΘ emphatikus jelentésű elem:

A morféma igei használatára egyetlen példát találtam saját gyűjtésemben. Az adatközlő az *ičətu* igealak további formájaként az *ičəd'a* 'ha, sőt lenni' főnévi igenevet adta meg. A névszóval való kapcsolódást az alábbi példa szemlélteti.

(10) *Tahaḡiabə mənə məučəmə Hotəḡə ḡimi"ḡaḡḡi*

'Итак, моя-то земля, говорят, называется (землей) Хотариз.' H: 31

A fent bemutatott példamondatban a „klitikum” után birtokos személyrag (PxSg1) áll, ami erősen megkérdőjelezi, hogy klitikumnak tarthatjuk-e a kérdéses morfémát.

6) BTA választó szerepű morféma:

Igei használatakor módjel állhat utána:

basubtabuḡ ḡibt'abij 'are you hunting or not?' Hel: 509.

Névszóval való használatára alig van példa, Castrénnál találhatunk egy olyan adatot, amelyben a -BTA-t képző követi:

feama"btājer 'etwas blind' C: 70.

⁵ Mikola szótárában nem az oldalszámra, hanem a címszó sorszámaára hivatkozik.

A fentebb ismertetett jellegzetességek alapján a -DALƏ, -RA₁A₀, -KÜ₀Ə, -ČƏ és -BTA morféákat tehát nem tarthatjuk klitikumoknak, ezek sokkal inkább képzői sajátságokat mutatnak.

További két morféma képző előtt sosem fordul elő. Utánuk igéknél csak az idő- és módjelek, valamint a személyragok állhatnak, névszók esetében viszont ragok és birtokos személyjelek is előfordulnak:

7) KÜ₀^CMÜ₀ 'hiszen':

nigümünti tu 'but (s)he has not come' Hel: 509,

d'engujkümüma 'csapdám' SN: 19

8) KƏLİČƏ 'sőt':

ninti nəmuni'antugəl'ičə 'sőt enni se akar' T: 314

(11) *Matə čiiḏa ḏatənə nintigəj səjürkəl'ičə*.

'Войдя в чум, на меня даже не смотрят.' T: 261

(12) *...ḡondakəl'i"čičuḡ d'angu", ḡuajkəl'ičičuḡ tərəḏi" – kə"likaku*.

'...sogar Verstand haben sie nicht, und ihre Beine sind kurz.' KNS: 170/192

A fenti példákban igével kapcsolódva tagadó szerkezetben fordul elő, tehát a morféát a tagadott tövet jelző gégezárhang követi. A névszóval való kapcsolódást szemléltető példában birtokos személyrag áll a kérdéses elem utána.

A nganaszanban a tagadó névmások is ezzel a morféával képezhetők: *sili* 'ki?' → *siligəl'ičə* 'senki', *maa* 'mi?' → *maagəl'ičə* 'semmi', tehát lexikalizálódott alakokban is előfordulnak, ugyanakkor a „klitikum” jelentésében önmagában nincs tagadás.

Viselkedésük alapján ezeket a morféákat sem tekinthetjük klasszikus értelem-ben vett klitikumoknak, sokkal inkább képzőszerű tulajdonságokat mutatnak.

9) A DUTU 'végre, hiszen' morféma igék esetében csak a személyragokat tűri meg maga után:

mijəjudantə 'éppenúgy tesznek ők is',

kačəmi"əyutuḏu 'végre észrevette őt'.

Kitűnik a táblázatból, hogy a DUTU morféma névszó mellett mindig záró pozíciót tölt be. Viselkedését a következő példa szemlélteti:

(13) *Tətirə tahaḡa kura konə munumunuču: – ḡojməyutu d'oḡkəri"iḏə!*

'Also, das Kalb sagt hörbar: Mein Bein schläft gerade ein.' KNS: 178/334

Névszó esetében ez a morféma kielégíti a klitikummal szemben támasztott követelményeket, ige esetében azonban nem.

10) A RƏKU hasonlító szerepű morféma szintén eltérően viselkedik igével és névszóval kapcsolódva. Névszó esetében a morféma után birtokos személyjelek és ragok is állhatnak:

čəninijərəkimi 'a tudóhoz hasonlítottunk' (PxP11)

(14) *Nərənini" kačəmi"əmu" maləguj hirəm'əḡkuj*.

'Elöl megláttuk a sátrakra hasonlító hegycsúcsokat.' (T: 141)

Ige esetében a DUTU-hoz hasonlóan csak a személyrag állhat utána:

(15) *Ñintirākiri dārabaðu*?

‘Вы с ним, похоже, не здоровались?’ (H: 100/801)

Ha az általánosan érvényes klitikummeghatározást a nganaszanra nézve módosítjuk, akkor a fenti két morfémát (-DUTU, -RƏKU) megszorítással igei környezetben is klitikumként kezelhetjük. Ebben az esetben a következő kikötést kellene tennünk:

A -DUTU és -RƏKU klitikalizálódott morfémák igéhez kapcsolódva megindultak a képzővé válás útján, így már megelőzik az inflexiós morfémákat, de még nem állhatnak mód- és időjelek előtt.

Ha ragaszkodunk a klitikum klasszikus meghatározásához, akkor klitikumnak csak egy morfémát, a TƏ"-t tekinthetjük.

A következő vizsgálandó morféma csak névszókhoz kapcsolódhat:

11) A -DŰ₀M kiválasztó (kettőből egy) morféma viszonylag ritkán fordul elő, talán ez az oka, hogy nem sikerült olyan példát találni, ahol birtokos személyjel vagy rag állna utána, ugyanakkor a -KƏLİČƏ és -KŰ₀Ə morfémák előtti helyzetben előfordul. Ezeket fentebb már kizártuk a klitikumok sorából, így nem állhatnak klitikum után. Ez azt jelenti, hogy a -DŰ₀M morféma sem tekinthető klitikumnak, sokkal inkább képzőnek. Példák:

ŋam'ajd'üm ‘másik a kettő közül’ (T: 316),

kujumgalıŋa ‘melyik a kettő közül?’ (P: 69).

Ezen kívül nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a nyenyecben -*jum* alakban (*ñud'ejum ñāda* ‘a fiatalabbik testvér’), az enyecben -*ju* alakban (*āgaju* ‘a nagyobbik’ M 23) fordul elő. Ez arra enged következtetni, hogy ez a képző legalább PNS eredetű.

Tehát megállapíthatjuk, hogy a nganaszanban csak egy klitikummal számolhatunk (TƏ"), ha a klitikumokat a szigorúbb meghatározás szerint vizsgáljuk. A szabadban vett értelmezés esetén igei környezetben további két klitikummal bővül a tárházunk (-DUTU, -RƏKU).

Ha megfigyeljük a vizsgált morfémák egymással való kapcsolódását, feltűnő, hogy ezek együtt nem túl gyakran fordulnak elő. Csak azok a morfémák állhatnak egymás mellett, amelyeket képzőknek minősítettem. Még így is azonban mindösszesen csak öten vesznek részt valamilyen kapcsolódásban, és ez is csak négyfajta sorrendet eredményez. Leggyakrabban névmásokon jelenik meg két morféma, igei környezetben pedig egyáltalán nem sikerült kapcsolódásra példát találnom.

-ČƏ + -KŰ₀Ə: *kuñičəküə* ‘valahol’, *kañgüčəküə* ‘valamikor’, *süñičəküə* ‘valaki’

-RA₁A₀ + -KŰ₀Ə: *ŋalagüə* ‘Ngala: csak száj’

-DŰ₀M + -KŰ₀Ə: *kajumgua* ‘egyik a kettő közül’ (P: 69)

-DŰ₀M + -KƏLİČƏ: *kajumgalıŋa* ‘sőt a kettő közül az egyik’ (P: 69)

A példák alapján megállapítható, hogy záró pozícióban ilyenkor mindig a -KŰ₀Ə morféma áll.

A tárgyalt morfémaikon kívül léteznek még a nganaszanban „klitikumgyanús” elemek. Ilyen pl. a *-ŋuľü*: *kanəŋuľü* ‘oly sok’ és a *-səria*: *noŋhudəria* ‘ellenben a rosszak’. Mivel több példa nem áll rendelkezésemre, e két morféma részletesebb vizsgálatára nem vállalkozhattam.

Előadásomnak nem volt és nem is lehetett az a célja, hogy a klitikumok kérdését teljesen megoldja, hiszen, mint ahogy a bevezetőből is kiderült, e fogalom tisztázása körül is akadnak még tennivalók. Ugyanakkor mégis fontos e morféma vizsgálata, mivel részletesebb leírásukkal pontosabb ismeretekhez juthatunk a szintaxis és a morfológia köréből is.

RÖVIDÍTÉSEK

C	Castrén 1855	M	Mikola 1993
eny.	enyec	nyeny.	nyenyec
H	Kosterkina – Helimski 1994	P	Prokofjev 1937
Hel	Helimski 1998	PNS	proto északi szamojéd
KNS	Kosterkina – Nagy – So- banski 1997	SN	<i>Сказки народов Сибирского Севера</i>
		T	Tereščenko 1979

IRODALOM

- Castrén, M. A. 1855: *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, Bearbeitet von Anton Schiefner, St. Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
- Glück, H. (Hrsg.) 1993: *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart–Weimar, Metzler
- Harris, A. C. 2000: Where in the Word is the Udi Clitics, *Language* 76, 593–616.
- Helimski, E. 1998: Nganasan, in Abondolo, D. (ed.): *The Uralic languages*, New York, Routledge, 480–515.
- Kosterkina, N. – Helimski, E. [Костеркина, Н. – Хелимский, Е.] 1994: Малые камлания большого шамана, in Хелимский, Е. А. (ред.): *Таймырский этнолингвистический сборник*, Москва, РГГУ, 17–146.
- Kosterkina, N. T. – Nagy, B. B. – Sobanski, F. 1997: Über die Tiere auf der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis, *NNyt* 38, 157–199.
- Mäkelä, M. 1993: *Suomen murteiden kin ja kaan, kään-liitteet*. Morfologia ja leksikko = *SKST* 591
- Mikola T. 1995: *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen* = *SUA* 36
- Prokofjev, G. N. [Прокофьев, Г. Н.] 1937: Нганасанский (тавгийский) диалект, in Прокофьев, Г. Н. (ред.): *Языки и письменность народов севера часть 1*, Москва – Ленинград, Учпедгиз, 53–77.

Сказки народов Сибирского Севера 3, 1980, Томск, 3–54.

Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] 1973: *Синтаксис самодийских языков*, Ленинград, Наука.

Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] 1979: *Нганасанский язык*, Наука, Ленинград

Zwicky, A. M. 1985: Clitics and Particles, *Language* 61, 283–305.

Zwicky, A. M. – Geoffry, K. P. 1983: Cliticization vs. inflection: English *n't*, *Language* 59, 502–513.